

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MŰZEUM AVAR ROVÁSÍRÁSOS
FELIRATAI

I

A Csepel—Háros-i kora-avar temetőnek a VII. század első felébe keltezhető 16. sírjából egy lapos hengeralakú orsógomb került elő (leltári száma BTM 84.1.66), amelynek alsó és felső síkján és körben futó oldalfelületén rovásjelek és bekarcolások figyelhetők meg.¹ A bekarcolt vonások erőteljesek s nem követik finoman és pontosan a rovásírásos jelek formáit. Lehetséges, hogy a bekarcoló maga nem ismerte a türk rovásírást, hanem mintaszöveg alapján dolgozott, amelyet írástudó ember vitt rá valamilyen anyagra s amelynek vonásait nem tudta pontosan utánozni. Kétségtelen azonban, hogy még a pontatlan vagy gyakorlatlan vonalvezetés sem teszi lehetetlenné a betűk azonosítását és a felirat elolvasását.

Az orsógomb egyik síkfelületére (1. kép) három vagy négy rovásjelet karcoltak be kívülről befelé. A jelek a felületen egyenlőtlenül oszlanak el: egy helyen csaknem a felület egynegyedét üresen hagyták. Nyilvánvalóan itt kell keresnünk a felirat kezdetét. Jobbról balra olvasva a rovásjeleket, az első betűt világosan mint ¹r-t azonosíthatjuk. A következő jelek érintkeznek ezzel és egymással is. Az ¹r fejéhez balról csaknem derékszögben egyenes vonás csatlakozik s egészen a felület széléig nyúlik. Ezt a felület széléhez közel szintén csaknem derékszögben egy másik egyenes vonás keresztezi, amelynek végétől ugyancsak derékszögben ismét egy egyenes vonás indul ki és halad a középponti lyukig. Ez az utóbbi két vonás jobbra néző *u*-nak olvasható, amilyen a jensiszeji feliratokon többször előfordul.² Az *u* alsó szárát keresztező egyenes vonást ⁰s/⁰š-nek vagy ha a keresztezés is a jel részének tekintjük, kissé ügyetlenül írt jobbra néző ⁰č-nek értelmezhetjük. Az utolsó betű bekarcolásához a felirat készítője közel 180°-kal elfordította az orsógomb felületét, talán érzékelte, hogy az első három jelet túlságosan egymásra írta. E felületre hosszú egyenes vonást húzott, amelyet egy másik, azt derékszögben átszelő, majd derékszögben megtörő vonással keresztezett. A középső lyuk megnagyobbodása e vonás derékszögű hajlatát és függőleges szára egyik részét eltüntette. E betűforma — eltekintve a hosszú egyenes vonáson jobbra túlfutó bekarcolástól — a ¹q-nak a jensiszeji feliratokban használt egyik gyakori változata.³ A betűszárak túlhúzósa is gyakran előforduló jelenség a jensiszeji rovásírásos emléke-

¹ A tanulmányban tárgyalt rovásírásos feliratok tanulmányozásának és feldolgozásának lehetőségéért Dr. Nagy M. osztályvezetőnek hálás köszönetemet fejezem ki.

² D. D. Vasilev: Корпус тюркских рунических памятников бассейна Енисея. Leningrad 1983. 7 (írástáblázat) u/3.

³ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) 1q/5,6.

ken, mégpedig mind karcolt,⁴ mind vésett feliratokon.⁵ E síkfelület feliratának legvalószínűbb olvasata tehát a következő: ${}^1r {}^0s/{}^0š u {}^1q$.

Az orsógomb másik síkfelületén négy arányosan elosztott rovásjel látható (2. kép). Ezek közül az egyik, amely fordított Y-ra emlékeztet, a szemlélés irányától függően ${}^0\eta$ -nek vagy 0č -nek olvasható. Jobbról balra tovább haladva két keresztalakú vagy más irányból nézve x-re emlékeztető jelet figyelhetünk

1. kép. A Csepel–Háros-i avar orsógomb egyik síkfelületének rovásírásos felirata

meg, amelyek szárai derékszögben keresztezik egymást. E két betűt kétségtelenül ${}^2d {}^2d$ -nak olvashatjuk. A negyedik jel is két egymást keresztező vonásból áll, ezek azonban nem derékszögben metszik egymást s a jobbra dőlő vonás alsó vége alig észrevehetően bal felé, felső vége pedig jobb felé ível. Ez a 0z -nek a jéniszeji rovásírásban használt egyik változata.⁶

2. kép. A Csepel–Háros-i avar orsógomb másik síkfelületének rovásírásos felirata

Így az orsógomb másik síkfelületének olvasata következő lehet: ${}^0\eta/{}^0č {}^2d {}^2d {}^0z$. Minthogy azonban a tárgyakra karcolt feliratokon leginkább a tulajdonos megjelölését várhatjuk s annál is elsősorban birtokos esetet tehetünk fel, valószínűbbnek látszik az ${}^0\eta$ olvasat s ez a betű ebben az esetben a tulajdonos nevének a végét is jelzi, amely után esetleg a birtoktárgy megnevezése állhatott. E megfontolás alapján az orsógomb e síkfelületének olvasata következőképpen módosul: ${}^2d {}^2d {}^0z {}^0\eta$ (= tulajdonos neve birtokos esetben) vagy ${}^2d {}^0z {}^0\eta$ (= tulajdonos neve birtokos esetben) 2d (= birtoktárgy megnevezése).

Az orsógomb körben futó oldalfelületén is figyelhetünk meg bekarcolásokat. Ezek nagyobb része a felület díszítését vagy inkább érdesítését szolgálhatta s nem tekinthető írásjelnek. Mégis van két olyan bekarcolás, amely szabályos betűformát alkot. Az egyiket a felületen körben futó bekarcoláson ala-

⁴ D. D. Vasilev: i. m. Ye 81 a 2k , 0m , 2b betűkben.

⁵ D. D. Vasilev: i. m. Ye 97,3 sor a 2b ö 2k 0m 2d 0m jelcsoport két 0m betűjében.

⁶ D. D. Vasilev: i. m. 7 (frástáblázat) ${}^0z/23$.

kították ki (3. kép), ez a *kü* jelnek a jánoshidai tütartó feliratában is használt változata.⁷ A másik betűt a körben futó bekarcolástól függetlenül, azt derékszögben, illetve ferdén keresztelő vonásokból formálták (4. kép). Ez a ²*t* jelnek olyan változata, amelynél a jobboldali függőleges betűszár a baloldallal egyenlő hosszúságú. A ²*t* betű jobboldali függőleges szára felett és alatt egy-egy ferde, a jel után pedig egy rövid függőleges bekarcolás figyelhető meg. Ha ezek összefüggésben állnak a ²*t* betűvel, akkor a két ferde vonás a jobboldali függőleges szárral *a/ä* (*a/e*) rovásjelnek fogható fel s ebben az esetben *ät/et* ligatúrával van dolgunk. A rövid függőleges vonás a feljegyzés végét jelezheti. A körben futó oldalfelület feliratának valószínű olvasata tehát ²*t* (vagy *ät/et*) *kü*.

3. kép. A Csepel—Háros-i avar orsógomb oldalfelületének egyik rovásjele

4. kép. A Csepel—Háros-i avar orsógomb oldalfelületének másik rovásjele

Az orsógomb három felületére bekarcolt felirat a fentebbi megjegyzések alapján a következőképpen olvasható:

- 1 ¹*r* ⁰*s*/⁰*š*/⁰*č* *u* ¹*q*
- 2 ²*d* ⁰*z* ⁰*η* ²*d*
- 3 ²*t* (*ät/et*) *kü*

Az ¹*r* ⁰*s*/⁰*š*/⁰*č* *u* ¹*q* íráskép szemmel láthatólag a tárgy megnevezését ábrázolja s így valószínű értelmezése *určūq/uršūq* 'orsó' lehet.⁸ A következő jelcsoportból a ²*d* ⁰*z* ⁰*η* betűket *Edizīη*-nek értelmezhetjük s benne az *Ediz* (vagy *Ādiz*) női név birtokos esetét láthatjuk.⁹ A következő ²*d* jelet az *ed* 'vagyon-tárgy, vagyon' szó¹⁰ írásképeként tekinthetjük. Így a két síkfelület felirata a következő összefüggő szöveget adja: *určūq Edizīη ed* «az orsó Ediz vagyontárgya».

Az oldalfelületen olvasható feljegyzés: *kü* ²*t* (*ät/et*) szemmel láthatólag két szót foglal magába. Ezek közül az első a *kü* 'jó hírnév, dicsőség' szó,¹¹ a másó-

⁷ Harmatta János: Az avarok nyelvének kérdéséhez. Ant. Tan. 30 (1983) 73,82.

⁸ E szóról, amelynek átvétele a magyar *orsó*, legutóbb *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. I. Budapest 1977. 158 skk.

⁹ Ez a ótörök *ediz* 'magas, magasan' szóból származhat, Древнетюркский словарь (a következőkben DTS). Leningrad 1969. 163.

¹⁰ DTS 162.

¹¹ DTS 322.

dik pedig az *et-* 'készít, alkot, szerez, teremt' ige¹² egyes szám második személyű felszólító alakja. Az igealak tárgya a *kü* szó casus indefinitus-ban áll. A feljegyzés tehát egy mondás illetve kívánság: «szerezz jó hírnevet!».

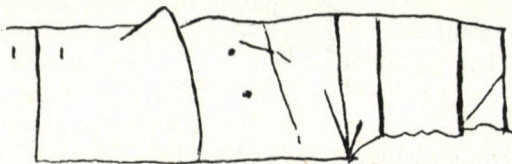
A Csepel—Háros-i orsógomb felirata ezek szerint két feljegyzés-típust egyesít magában: a tulajdonos-feliratot és a mondást-jókívánságot. Az avar társadalomban a szövés-fonás és a varrás szemmel láthatólag elengedhetetlen feltétele volt a nők jóhírnevének. Ezért találjuk a *kü* 'jó hírnév' szót, illetve továbbképzett *küg* alakját a jánoshidai avar túttartó rovásírásos feliratában: *q̄z̄in̄ : kügi : yedi* «a leány jó hírneve a varrás» és melléknévi használatban a Sungirevskoe gorodišče-i orsógomb rovásírásos feliratában a *kü toryu* «híres selyem» kifejezésben.¹³ Hasonló lehetett a honfoglaló magyarok nézete is a női szövés-fonás és varrás értékéről s ez a szemlélet egyes vidékeken a XX. századig fennmaradt, mint ezt a Kodály Zoltántól 1910-ben Gyergyószentmiklóson (Csík vm.) feljegyzett székely népdal¹⁴ bizonyítja:

Ha kisasszonyt veszek, Nem tud szóni, fonni.
Jaj de széken nekem Pénzzé gagyát venni.

Az avar orsógombok újabban megismert rovásírásos feliratai a női szövés-fonás és varrás nagy megbecsülését s a lányok és asszonyok jó hírnevében játszott fontos szerepét tanúsítják a népvándorlás korában.

II

Ugyancsak a Csepel—Háros-i avar temetőnek a VII. század első feléből származó 35. sz. férfi sírjából került elő egy csont tarsolyzáró lemez, amelyen bekarcolt rovásjelek figyelhetők meg (5. kép). A jelek két párhuzamos bekarcolás között vannak elhelyezve. Erre ezideig csak egy példa ismeretes az avar rovásírásban: a Haithabu-i edény 1. sz. felirata,¹⁵ amely azonban a késő-avar korszakból származik. A jeleket jobbról balra, nem túlságosan gyakorlott kéz karcolta be. Ezt tanúsítja az, hogy a bekarcolások egyenetlenek, többször húzott meg egy-egy vonást, a függőleges betűszárok olykor ferdére sikerültek, egyenes helyett néha enyhén ívelt vonást vésett be s a kés vagy véső gyakran tovább szaladt a kelleténél. E pontatlanságok azonban nem akadályozzák meg az írásjelek azonosítását.

5. kép. A Csepel—Háros-i avar tarsolyzáró csontlemez rovásírásos felirata

¹² DTS 186.

¹³ Harmatta J.: i. m. Ant. Tan. 30 (1983) 74 és Türk rovásírásos feliratok Kelet-Európában. Ant. Tan. 30 (1983) 86.

¹⁴ Kodály Zoltán: A magyar népzene. A példatárt szerk. Vargyas Lajos. Budapest 1952. 109, 72. sz.

¹⁵ Harmatta J.: Avar rovásírásos edényfeliratok Haithabuban. Ant. Tan. 31 (1984) 263, 2. kép.

Jobbról balra olvasva a feliratot megállapíthatjuk, hogy az első betű két függőleges betűszárból áll, amelyeket egy a jobboldali száron túlszaladt ferde vonal köt össze. Ez $2t$ -nek¹⁶ vagy jobbra néző $1q$ -nak¹⁷ határozható meg. A betű alsó részén a csont felülete letöredezett. A következő rovásjel egyenes, függőleges vonás: $0s/0\delta$. A harmadik betű hegyével lefelé álló nyíl-piktogramm: OQ , amelynek hangértéke oq/qo vagy uq/qu lehet.¹⁸ A nyílcsúcs baloldali szára hosszabbra sikerült a kelleténél. A negyedik írásjel kissé ferdére karcolt függőleges vonásból áll, amelynek felső részéből balra felfelé rövid szár indul ki. Ennek bekarcolásánál a kés jobbra túlszaladt a függőleges száron. E jel az 0η -nek az orchoni-jeniszeji feliratokban leggyakrabban használt változata.

E jel és a következő függőleges betűszár között, kissé közelebb az 0η -hez, egymás alatt kb. 5 mm távolságra két pontszerű bemélyedés figyelhető meg. Ezeket szóelválasztó jelnek tekinthetjük, amelynek leggyakoribb változata éppen a kettős pont.¹⁹ Ezután a két pont és a következő függőleges betűszár között egy kisalakú rovásjel látható, amely fordított Z-re emlékeztet. Ez az a/\ddot{a} kisalakú változata, amely gyakran fordul elő a jensiszeji feliratokban.²⁰ A hatodik rovásjel szintén kissé ívelt és enyhén ferdére sikerült függőleges vonás, amelynek felső végéből rövid betűszár indul ki balra lefelé. Ez kétségtelenül $0p$ -nek értelmezhető. Végül a hetedik, utolsó betű szabályos függőleges egyenesből és felső részével párhuzamosan bekarcolt két rövid függőleges vonásból áll. Ez a 1γ -nek a jensiszeji feliratokban használt egyik változata,²¹ de közel áll hozzá a battonyai avar gyűrű feliratának 1γ jele is.²² Végeredményben tehát a Csepel—Háros-i tarsolyzáró lemez rovásírásos felirata a fentebbi megjegyzések alapján következőképpen olvasható:

$$2t/1q\ 0s/0\delta\ OQ\ 0\eta : a/\ddot{a}\ 0p\ 1\gamma$$

A szóelválasztó jel kétségtelenné teszi, hogy a felirat két szóból áll s hogy mind a kettő veláris hangrendű. Éppen ezért az első rovásjel két lehetséges értelmezése közül csak a $1q$ olvasat vehető figyelembe. Így a $1q\ 0s/0\delta\ OQ\ 0\eta$ írásképet *Qasugq̄n*-nak vagy *Qaşugq̄n*-nak értelmezhetjük s ebben az alakban a *Qasug* vagy *Qaşug* személynév birtokos esetét láthatjuk. A *Qasug/Qaşug* személynév (mindkét alak lehetséges) előfordul a jensiszeji 5. Uybat-i feliratban is.²³

A második szó írásképe *ap̄v̄(i)*-nek értelmezhető s ezt az ótörök *ap̄i*-'elrejt, eldug' ige²⁴ - γ képzős²⁵ származékának tekinthetjük 'elrejtő, elzáró (táska)' \rightarrow 'tarsoly' jelentésben (esetleg -*i* egyes szám harmadik személyű birtokos raggal). A csontlemez feliratának olvasata, értelmezése és fordítása tehát a következő lehet:

¹⁶ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) $2t/2,3,9,10$.

¹⁷ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) $1q/3$.

¹⁸ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) $OQ/2$.

¹⁹ D. D. Vasilev: i. m. 8.

²⁰ Pl. D. D. Vasilev: i. m. Ye 11,8. sorban a 6. és 12. betű.

²¹ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) $1\gamma/3$.

²² Harmatta J.: Egy avar méltóságviselő pecsétgyűrűje. Ant. Tan. 30 (1983) 254,

4. kép.

²³ S. Ye. Malov: Енисейская письменность тюрков. Moskva—Leningrad 1952. 6, D. D. Vasilev: i. m. 27 (Ye 34).

²⁴ DTS 2 *ab̄i*-.

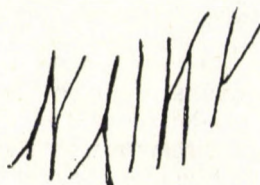
²⁵ A. von Gabain: Alttürkische Grammatik.² Leipzig 1950. 109 §.

${}^1q\ {}^0s/{}^0\dot{s}\ uq\ {}^0\eta : a\ {}^0p\ {}^1\gamma\ Qas\dot{u}q\dot{\eta}/Qa\dot{s}uq\dot{\eta} : ap\dot{\eta}\gamma(\ddot{i})$
 «Qasuq (vagy Qašuq) tarsolya»

A Csepel—Háros-i tarsolyzáró csontlemez szövege tehát a tulajdonos-feliratok csoportjába tartozik.

III

A Budapest XI Fehérvári úti avar temető VIII. századra keltezhető 38. sírjából került elő egy lapos orsógomb, amelyen öt jelből álló rovásírásos felirat figyelhető meg (6. kép). A feliratot kívülről befelé, balról jobbra karcolták be. E megállapítás azon a megfigyelésen alapszik, hogy ha a feliratot megkíséreljük jobbról balra olvasni, akkor az ${}^0\eta\ {}^2t\ {}^0s/{}^0\dot{s}\ {}^0\check{c}\ {}^1q$ jelsor adódik, ha kívülről befelé és jobbról balra olvassuk, úgy a ${}^1q\ {}^2l\ {}^0s/{}^0\dot{s}\ {}^2t\ {}^0\check{c}$ olvasatot, balról jobbra olvasva pedig a ${}^0\check{c}\ {}^2t\ {}^0s/{}^0\dot{s}\ {}^2l\ {}^1q$ betűsort kapjuk s ezek egyike sem látszik értelmezhetőnek. Ha viszont a jelcsoportot az említett módon olvassuk, akkor a következő olvasathoz jutunk: ${}^1q\ {}^0\check{c}\ {}^0s/{}^0\dot{s}\ {}^2t\ {}^0\eta$.²⁶ A betűk alakja szabályos, a 1q -nál és a 2t -nél megfigyelhető a törekvés a két függőleges betűszár egyenlő hosszúságú bekarcolására.

6. kép. A Budapest XI — Fehérvári-úti avar orsógomb rovásírásos felirata

Az olvasott betűcsoport szemmeláthatólag egy birtokos esetben álló személynevet ábrázol, amely a 1q és a 2t jelek tanúbizonysága szerint egy veláris és egy palatális hangrendű alkotó elemből áll. E megfigyelés alapján a jelcsoportot *Aq Čistin*-nek értelmezhetjük s ebben az η -birtokos végződésellátott *Aq Čist* női nevet láthatjuk. Így a felirat jelentése «(az orsó) *Aq Čist*-é» lehet. A *Čist* névelem valószínűleg a *čiz*- 'vonást, jelet húz' ige²⁷ -t képzős²⁸ származéka 'vonás, jel' jelentéssel. Ugyanebből a *čiz*- (> **čis*-) igéből -*m* képzővel²⁹ alakult hasonló jelentésű személynév lehet az ujjur *Čisim*.³⁰ Így az *Aq Čist* név jelentése 'Fehér jelű' lehetne s ez a névadás talán valamilyen bőrelszíneződésen alapszik. Az *Aq Čistin* szöveg szintén a tulajdonos-feliratok csoportjába tartozik.

A feliratot később öt gyengébben és egy erősebben bekarcolt, a betűszárat megközelítőleg derékszögben keresztező vonással keresztül húzták. Ezzel

²⁶ Az orchoni-jeniszeji rovásírást általában jobbról balra írták, azonban előfordul a balról jobbra írás is. *A. von Gabain*: i. m. 10. A balról jobbra történő rovásírásra az avar rovásírásos feliratok között eddig csak a Haithabu-i edény 1. sz. felirata nyújtott példát, *Harmatta J.*: Avar rovásírásos edényfeliratok Haithabuban. *Ant. Tan.* 31 (1984) 261 skk.

²⁷ DTS 147.

²⁸ *A. von Gabain*: i. m. 131 §.

²⁹ *A. von Gabain*: i. m. 118 §.

³⁰ DTS 146.

valószínűleg a bekarcolt tulajdonos nevet akarták törölni vagy érvényteleníteni. Feltehető, hogy az orsó más tulajdonos birtokába került s az a régi tulajdonos nevét valamilyen okból törölni akarta róla. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az egyik jánoshidai, szintén a késő-avar korból származó tütartón (MNM Népv. 11/1934. 27 lelt. sz.). Erre eredetileg az *lt* jelet, azaz az *Aldi* 'Hölgymenyét' női nevet vésték be, később azonban ezt a feliratot erőteljes bevágásokkal csaknem teljesen eltüntették.³¹ Érdekes, hogy egyik esetben sem karcolták be az új tulajdonos nevét az előző tulajdonos nevének törlése után a tárgyra. Ennek többféle oka is lehetett. Gondolhatunk többek közt arra, hogy a tárgy új birtokosa tisztában volt a rovásírásos felirat jogi, sőt esetleg mágikus jelentőségével s ezért törölni akarta a régi feliratot. Azonban saját nevét nem tudta rávésni, mert nem ismerte pontosan a rovásírás jeleit, amelyek ismerete a késő-avar korban talán szűkebb társadalmi körre korlátozódott, mint korábban. Egy másik magyarázat az lehetne, hogy az elhunyt sírjába egy régibb, használt tárgyat kívántak helyezni, amelynek más tulajdonosa volt eredetileg. Ezért annak nevét törölték, de a halott nevét már nem írták rá. Csak további leletek és megfigyelések világíthatják meg majd megnyugtatóan ennek az érdekes jelenségnek az okát.

IV

A Budapest XIV. Vezér úti avar temető 1. sz. sírjának leletanyagában vaskés, vascsipesz, vastüskés ovális bronzcsat, négyszögletes vascsat és apró bronz pitykék mellett két agyagedény került elő.³² A mellékletek, különösen a két csat alapján ítélve, a sírban eltemetett férfi lehetett.³³ Az egyik edényen³⁴ két az égetés előtt bekarcolt nyolcas alakú jegyet figyelt meg az eddigi kutatás s azokat vagy tulajdonjegyeknek vagy rovásírásos jeleknek tartotta. A két nyolcas alakú bekarcolás azonban — mint ezt a kivitelezés módja világosan mutatja — valójában két kettős hurokból álló szalagfonat, amelyek négy mezőjébe egy-egy rovásjelet (7. kép) karcoltak.³⁵ Hasonló jelenséget figyelhetünk meg egy xvázizmi csészén, amelynek oldalát hét, alul köralakú, felül csúcsos, bordából képzett levél díszíti s e levelekbe egy-egy türk rovásjelet karcoltak be.³⁶ Az agyagedény készítője bizonyára ilyen fémedény-díszítést kívánt utánozni a nyolcas alakú szalagfonattal, amelynek végei egyébként szintén csúcsosak. Éppen ezért e szalagfonat-kereteket mint írásjelet vagy tulajdonjegyet nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk s inkább a bennük elhelyezett rovásjeleket vehetjük vizsgálat alá.

³¹ Harmatta J.: Avar rovásírásos tárgyfeliratok. Ant. Tan. 32 (1985) 67 sk., 1. kép.

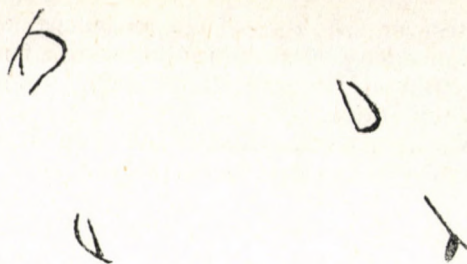
³² László Gyula: A Tihanyi-téri avarkori temető. Diss. Pann. Ser. 2. No. 11. Budapest 1941. 108.

³³ A két csat szerepéről a férfisírokban I. Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest 1963. 161.

³⁴ László Gy.: i. m. X. t. 1. A nyolcas alakú bekarcolásokat tulajdonjegyeknek tartotta László Gy.: i. m. 108 és Budapest a népvándorlás korában. Budapest története. I. Budapest az ókorban. II. Budapest 1942. 789. I. Vásáry: Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6th—8th CC.A.D.). Acta Orient. Hung. 25 (1972) 343 viszont a következőket írta: «This sign reminds us of letter 8 of the Nagyszentmiklós inscriptions, where it similarly occurs on a jug, and according to J. Németh's deciphering it is the sign of η.»

³⁵ László Gy.: Diss. Pann. Ser. 2. No. 11. XII. t. 22 és Budapest az ókorban. II. 789, 41. kép, I. Vásáry: i. m. 343, 8. kép. A rovásírásos jeleket ezek a rajzok pontatlanul adják vissza.

³⁶ V. P. Darkevič: Художественный металл Востока. Москва 1976. 107, 14. kép 4.

7. kép. A Budapest XIV — Vezér-úti avar agyagedény rovásírási felirata

Ha a jeleket a türk rovásírás általános gyakorlatát szem előtt tartva jobbról balra, alulról felfelé olvassuk, akkor a jobboldali szalagfonat kissé tökéletlenül kivitelezett (nyitva hagyott) alsó mezőjében egy fordított Y alakú betűt figyelhetünk meg, amelyet $^0\check{c}$ -nek határozhatunk meg. Ezután a baloldali szalagfonat alsó mezőjét vizsgálva meg, benne egy jobbra néző $^0\eta$ jelet láthatunk.³⁷ A felső mezőbe karcolt rovásjeleket ismét jobbról balra olvasva, a jobboldali szalagfonatban a felső mezőben egy felül kissé nyitott D alakú betűt figyelhetünk meg, amelyet mint a 1y egyik jenszeji változatát³⁸ azonosíthatunk. Végül a baloldali szalagfonat felső mezőjében egy fordított, nyitott fejű 4 számjegyre emlékeztető rovásjelet láthatunk, amelyet 2t -nek vagy 1q -nak értelmezhetünk. Az edényre karcolt rovásírási jelek tehát a fenti sorrendben következőképpen olvashatók:

$$^0\check{c} \ ^0\eta \ ^1y \ ^2t/^1q$$

A negyedik jel két lehetséges olvasata közül feltétlenül a 1q -t kell előnyben részesítenünk, mert egyébként a 1y után a 2t -t külön szónak kellene tekintenünk. Így a $^1y \ ^1q$ olvasatot *ayaq*-nak értelmezhetjük s az ujjur *ayaq* 'bögre, fazék' szó³⁹ avar megfelelőjének tarthatjuk és benne az edény megnevezését láthatjuk. Az *ayaq* szó előtt álló $^0\check{c} \ ^0\eta$ jelcsoportban kézenfekvő a tulajdonos nevének birtokos esetét keresnünk. A $^0\check{c} \ ^0\eta$ betűket kétféleképpen is értelmezhetjük. Az egyik lehetőség a mélyhangú *Ačun* alak, amely az *Aču* személynévnek lehet a birtokos esete. Ez a név az ótörök *aču* 'atya' szóból⁴⁰ származik s előfordul az egyik jenszeji feliraton olvasható kéttagú *Aču Erš* névben.⁴¹ A másik lehetséges értelmezés a magashangú *Ečiη* alak, azaz az *Eči* személynév birtokos esete. Utóbbi név az ótörök *eči* 'idősebb testvér, nagybátya' szóból⁴² keletkezett s már ismert a battonyai avar pecsétgyűrű rovásírási feliratából, amelyben a *Kümüš Inč Eči* többtagú névben fordul elő.⁴³ Esetleg még arra is gondolhatunk, hogy nem az *Aču* vagy az *Eči* személynév, hanem az *aču* 'atya'

³⁷ A korábban közölt rajzok ezt a jelet reprodukálták legpontosabban.

³⁸ D. D. Vasilev: i. m. 7 (írástáblázat) $^1y/3$.

³⁹ M. Räsänen: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen. Helsinki 1969. 11.

⁴⁰ DTS 6.

⁴¹ Harmatta J.: Avar rovásírási tárgyfeliratok. Ant. Tan. 32 (1985) 63.

⁴² DTS 162.

⁴³ Harmatta J.: Egy avar méltóságviselő pecsétgyűrűje. Ant. Tan. 30 (1983) 255.

vagy az *eči* 'idősebb testvér' szó szerepel az agyagedény feliratában mint tulajdonos. Mindenesetre, az edény készítője nyilvánvalóan ismerte azt a személyt, aki számára az edényt készítette, ezért tüntethette fel a nevét vagy rokonsági fokát már a kiégetés előtt rajta.

A Vezér-úti avar temető 1. sírjában talált agyagedény feliratát tehát következőképpen elvashatjuk és értelmezhetjük:

0č 0η 1y 1q Ečīη/Ačūη ayaqī «Eči (vagy: bátya)/Aču (vagy: atya) bögréje»

Érdeemes megfigyelní, hogy a sírban két edény volt: a «kézzel formált, durván égetett feketés színű bögre», amelyre az égetés előtt a fenti feliratot karcolták és egy nagyobb «jól iszapolt finom agyagból készült szürke» edény, amelyet korongon készítettek.⁴⁴ E leírásból azt a benyomást nyerjük, hogy a nagyobb, finomabb edényt hivatásos fazekas készítette, a kisebb, durván kiégetett feliratos edény viszont házi készítmény lehetett. Ha az utóbbin olvasható felirat az elhunyt nevét vagy rokonsági fokát tartalmazza, akkor újra felmerül az a kérdés: vajon nem a temetés céljára és alkalmából, sírmellékletnek készült? E kérdés megválaszolásához is még további leletekre és pontos megfigyelésekre van szükség.

V

Budapesten, a III. kerületben a Szőlő utcában szórványként került elő egy finom kivitelű kulacs (lelt. sz. BTM 69.2.2), amelynek alakja hasonló a Novočerkassk-i múzeum és a Krivyanskaya stanica kulacsaihoz,⁴⁵ csak nyaka és fülei lényegesen kisebbek. A kulacs köralakú sík felületének kissé kidomborodó középrészén három erőteljesen bekarcolt jel figyelhető meg (8. kép). A kulacs száját felfelé tartva a három jel közül kettőt, amelyek x-re emlékeztetnek, felül, a harmadik, három párhuzamos vonásból álló jelet pedig alattuk látjuk. Minthogy azonban a Novočerkassk-i és a Krivyanskaya stanica-i kulacsokon a feliratokat a szájnnyílás felől karcolták be, valószínű, hogy ugyanez volt az eljárás a Budapest, Szőlő utca-i kulacs jeleinek bekarcolásánál is. Következtetésképpen a bekarcolt jeleket ezen is a szájnnyílás felől kell néznünk és

8. kép. A Budapest III — Szőlő-utcai avar kulacs rovásírási felirata

⁴⁴ László Gy.: Diss. Pann. Ser. 2. No. 11. 108.

⁴⁵ M. I. Artamonov: Надписи на баклажках Новочеркасского музея. СА 19 (1954) 264, 2. kép, 265, 3. kép.

⁴⁶ Harmatta J.: Türk rovásírási feliratok Kelet-Európában. Ant. Tan. 30 (1983) 86, 95.

	1	2	3	4	5	Σ
a/ä	J					O J
u	<					Y <
č	h		λ	λ		O λ Y λ
z	X				X	OY X
γ						Y F
γ				U		Y U
q	H	H	N	G		Y N H
kü	R					O R
η	λ	γ	γ	γ		OY Y λ γ
p		γ				OY γ
OQ		↓				OY ↓
r	4					OY 4
s/š		l	l			OY l
t	H		H			Y H
ät	H					
z	X				X	Y X

9. kép. Összehasonlító írástáblázat. Jelmagyarázat: 1 – Csepel–Háros, orsógomb, 2 – Csepel–Háros, tarsolyzáró lemez, 3 – Budapest XI – Fehérvári út, orsógomb, Budapest XIV – Vezér út, agyagedény, 5 – Budapest III – Szőlő utca, kulacs, O – orchoni, Y – jeníseji, F – ferganai

olvasnunk. Így az alsó sorban lesz a két x alakú rovásjel, a felsőben pedig a három vonásból álló. Az alsó sorban a jeleket jobbról balra olvasva az első x alakú jel ^{2d}d-nek határozható meg. A második betű ehhez hasonlít, de szárai közelebb állnak egymáshoz. Így ezt a Csepel—Háros-i orsógomb feliratában használt ^{0z}z-hez hasonló betűváltozatnak tekinthetjük. A felső sor egyetlen rovásjele kétségtelenül a ^{1γ}γ-nek az a változata, amelyet a Ferganában, Šurabašatban talált edényfeliraton és Kelet-Európában a Sungirevskoe gorodišče orsógombjának feliratán is használtak.⁴⁶ A kulacs felirata tehát következőképpen olvasható:

^{2d}d ^{0z}z ^{1γ}γ

E betűcsoport szemmel láthatólag két szót ad vissza: egy magashangút és egy mélyhangút s a szóhatárt az alsó sor végén, azaz a ^{2d}d ^{0z}z rovásjelek után tehetjük fel. A ^{2d}d ^{0z}z betűket *ediz*-nek értelmezhetjük s az ótörök *ediz* 'magas, magasan' szóval⁴⁷ azonosíthatjuk. A magában maradó ^{1γ}γ jel kézenfekvő értelmezése *aγ* s ebben az ótörök *aγ-* 'felemelkedni' ige⁴⁸ egyes szám második személyű felszólító alakját láthatjuk. A felirat tehát következőképpen értelmezhető és fordítható:

ediz aγ «magasra emelkedj!»

A «felemelkedést» itt bizonyára átvitt értelemben kell felfognunk. Az *aγ-* ige ilyen használatára van is példa a Qutadγu biligben (kairói másolat 110₁₅): *küväzlik bilä kökkä aγmas kiši* «göggel nem emelkedik az égig az ember».⁴⁹ A felirat tehát jókívánságot tartalmaz s szemléletében rokon a Budapest, Tihanyi-téri ezüst kehelyre karcolt szöveggel: *aγ u* «emelkedj fel, légy (rá) képes!».⁵⁰ Mindenesetre, tipológiai szempontból ezt a kulacsfeliratot is az avar ezüst ivóedényekre karcolt szövegek csoportjába sorolhatjuk.

⁴⁷ DTS 163.

⁴⁸ DTS 16.

⁴⁹ DTS 16.

⁵⁰ Harmatta J.: Avar rovásírási edényfeliratok. Ant. Tan. 31 (1984) 278.